

Από την Οθωμανική περίοδο στο Ελληνικό κράτος: πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις για την περιοχή των Ιωαννίνων

Νικόλαος Α. Αναστασόπουλος*

Η ένταξη των Ιωαννίνων και της ευρύτερης περιοχής στο Ελληνικό Κράτος, στις 21 Φεβρουαρίου του 1913, σηματοδότησε αφενός την μετάβαση από το Οθωμανικό καθεστώς στο Εθνικό κράτος και αφετέρου συνέβαλε στην διαμόρφωση ενός κοινωνικού, οικονομικού και εν γένει πολιτισμικού μετασχηματισμού, κάτω από το πρίσμα της ιστορικής εξέλιξης καθώς και των ιδίων των συγκυριών, που έλαβαν χώρα. Πάντως, κατά την συγκεκριμένη περίοδο η ορεινή Ήπειρος εξακολουθούσε να διατηρεί τα παραδοσιακά σχήματα του 19ου αιώνα, τα οποία ήσαν συνδεδεμένα, περισσότερο, με τις δομές μίας προ-βιομηχανικής κοινωνίας με αγροτικό χαρακτήρα¹. Ωστόσο, με την πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και με την σταδιακή διείσδυση του καπιταλισμού παρατηρήθηκαν ρίξεις, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές.

Εν πρώτοις, η ορεινή Ήπειρος, και εν προκειμένω τα Ιωάννινα, αντικατόπτρισαν, εν πολλοίς, την κοινωνική και οικονομική ρευστότητα των προηγούμενων ετών. Άλλωστε, τα κληρονομημένα από την Οθωμανική περίοδο δεδομένα δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν επιτυχώς τις μεταβολές στα κοινωνικοοικονομικά σχήματα του Μεσοπολέμου. Ομοίως, σε συνάφεια με τα προαναφερθέντα, υπογραμμίζουμε και τις δυσκολίες ενσωμάτωσης της Ηπείρου στον εθνικό κορμό, κυρίως στο επίπεδο της λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών και της καθιέρωσης της ελληνικής νομοθεσίας.

Επεκτείνοντας, πάντως, τα ανωτέρω, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας στον περαιτέρω συλλογισμό μας και το γεγονός ότι η Ήπειρος καταλάμβανε ευδιάκριτη θέση στην βαλκανική οικονομική ιστορία εξαιτίας της ικανότητά της να αποτελεί παραδοσιακό σταυροδρόμι νομαδικών, ορεσίβιων ή εδραίων πληθυσμών, λογίων και εμπόρων, ποιμενικών δρόμων ή και οδικών δικτύων. Παράλληλα, όμως, αποτελούσε και κέντρο οικονομικών νοοτροπιών, με κύρια χαρακτηριστικά την ανταλλαγή και την αυτάρκεια². Άλλωστε, τα Ιωάννινα, καθ' όλο τον 18ο και τον 19ο αιώνα, διατελούσαν κέντρο μίας εμπορικής αλυσίδας, η οποία συνέδεε τα σημαντικά εμπορικά κέντρα της Ευρώπης, όπως τη Βενετία ή την Τεργέστη³. Συνεπώς, όσο πλησιάζουν οι τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής παρουσίας, στην περιοχή των Ιωαννίνων, εν πολλοίς, διαμορφώνονται νέες οικονομικές λειτουργίες στην αγροτική κοινωνία της περιοχής και οικοδομούνται νέοι θεσμοί κρατικής προέλευσης. Η Ήπειρος δεν διέφυγε από τον κανόνα, φυσικά, και οι επιβιώσεις των αρχέγονων οικονομικών μηχανισμών ανταγωνίζονταν τους μηχανισμούς της εθνικής οργάνωσης της οικονομίας.

Μετατοπίζοντας, τώρα το ενδιαφέρον μας σε ένα άλλο ζήτημα, συναφές με τα προηγηθέντα, θα πρέπει να αναζητήσουμε τις πτυχές εκείνες που ερμηνεύουν τα πολιτικά, κοινωνικά και εν γένει οικονομικά χαρακτηριστικά στην Ήπειρο, τόσο κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής περιόδου, όσο και κατά τα πρώτα έτη μετά το 1913. Προφανώς, τα

* Νικόλαος Α. Αναστασόπουλος, Λέκτορας νεώτερης και σύγχρονης Ελληνικής ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Email: nanastas@cc.uoi.gr

¹ (Νιτσιάκος 1993, 57)

² (Πρόντζας 1997, 420 - 428)

³ Ενδεικτικά βλ. (Πλουμίδης, 9 - 33), (Παγκράτης, 129 - 174), (Βρανούσης - Σφυρόερας 1997, 257 - 264) και (Παπακώστα, 435 - 448).

χαρακτηριστικά της προϋπάρχουσας πολιτικοκοινωνικής κατάστασης κατά την οθωμανική περίοδο συντελούν στην ανάδειξη των συνεχειών, των ασυνεχειών ή και των ρήξεων στον Ηπειρωτικό κόσμο κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ομοίως, η ποικιλομορφία και η συχνότητα των πτυχών της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, στον υπό εξέταση Ηπειρωτικό χώρο, αντικατοπτρίζει, σθεναρώς, τις επικρατούσες κοινωνικές δομές. Ωστόσο, το ερώτημα το οποίο προβάλλει, τελικώς, επιτακτικό σε αυτήν την συνοπτικού χαρακτήρα ανάπτυξη είναι κατά πόσον τα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα, στην εν λόγω γεωγραφική περιοχή φανερώνουν, σε μικρογραφία, στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας προγενέστερα και μεταγενέστερα των Βαλκανικών πολέμων. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η επιρροή και η λειτουργία των κοινωνικών στερεοτύπων, η ακολουθούμενη κρατική πολιτική, η νομοθετική διαδικασία, τα δεδομένα του οθωμανικού παρελθόντος, το έντονο φαινόμενο της παραβατικότητας και η φυσική θέση της περιοχής συνθέτουν τα κεντρικά σημεία αυτής της ανίχνευσης για το Νομό Ιωαννίνων. Κατά συνέπεια, σε παράλληλη τροχιά με την ανάδειξη των ποικιλόμορφων διαστάσεων της πραγματικότητας, κατά την μεσοπολεμική περίοδο, αποδίδουμε βαρύτητα στις πτυχές εκείνες της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, που την διαφοροποιούν, εν μέρει, με την αντίστοιχη της Οθωμανικής περιόδου.

Με δεδομένες τις προηγούμενες διευκρινίσεις, ας διεισδύσουμε, εν συνεχεία στις ανάλογες διαπιστώσεις. Κατ' αρχάς, οι Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912 και του 1913 συνετέλεσαν σε μεταβολές εθνολογικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Άλλωστε, αντικατόπτρισαν, με σαφήνεια, την διαδικασία του εδαφικού διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ταυτοχρόνως την καθιέρωση του έθνους - κράτους στην Βαλκανική χερσόνησο, ως προέκταση παρόμοιων φαινομένων στην υπόλοιπη Ευρώπη. Κοντολογίς, υπογραμμίζουμε ότι, η αυξανόμενη, κατά τον 19ο αιώνα, παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας πήγαζε, εν πολλοίς, από την μετάβαση στη «νεωτερικότητα», της οποίας τα χαρακτηριστικά είχαν, ήδη, διαμορφωθεί, στην υπόλοιπη δυτική Ευρώπη⁴. Κατά τα λοιπά, η ενίσχυση των εθνικιστικών κινημάτων, μέσα από μία μεθοδευμένη σειρά πολεμικών διαδικασιών, αλυτρωτικού κατά βάση χαρακτήρα, οδήγησε τα κράτη της Βαλκανικής χερσονήσου σε μία πολεμική συμπεριφορά ενάντια στην πολυεθνικότητα, που έως τότε εξέφραζε η Οθωμανική αυτοκρατορία⁵.

Παραμένοντας στην ίδια πλευρά ανάγνωσης των δεδομένων, εξειδικεύουμε την προσοχή μας στην περίπτωση της Ηπείρου, όπου, πάντως, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, αναμφισβήτητα, σηματοδότησαν μία προσπάθεια εδαφικής ολοκλήρωσης⁶. Από την άλλη πλευρά, όμως, η εισδοχή των Ιωαννίνων και της ευρύτερης περιοχής στο Ελληνικό κράτος αύξησε τις προσδοκίες των κατοίκων για οργάνωση της δημόσιας διοίκησης και για αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση, από το ελληνικό κράτος, των κληρονομημένων, από το οθωμανικό καθεστώς δεδομένων.

Στα προαναφερθέντα, ας προσθέσουμε, πάντως, σε συνάρτηση με την ιστορική συγκυρία, των πρώτων μεταπελευθερωτικών χρόνων ότι στην περίπτωση της Ηπείρου, και εν προκειμένω των Ιωαννίνων, μία σειρά παραγόντων, πολιτικής και οικονομικής, κυρίως αστάθειας της εποχής, ενδυνάμωσαν την κρίση στην λειτουργία των θεσμών, προκάλεσαν

⁴ (Gingeras 2009, 16 - 24), (Quataert 2005, 2005) και (Milza 1997, 246 - 266).

⁵ (Pavlowitch 2005, 284 - 299), (Hall 2000, 9 - 21) και (Μαργαρίτης, 6 - 7).

⁶ (Σβωρόνος 1994, 116 - 118), (Οικονόμου 1977, 302 - 314), (Νικολαΐδου 1975), (Βλάχος 2002, 13 - 24), (Πλουμίδης 1977, 355 - 375) και (Μαργαρίτης 1999, 163 - 169).

μεταβολές στην κοινωνική συγκρότηση της ορεινής περιοχής και, εν τέλει, μετασημάτισαν τις κοινωνικές δομές. Με άλλα λόγια, πραγματοποιούμε, εν προκειμένω, μνεία στις πολεμικές συγκρούσεις, στις πολιτειακές αλλαγές, στην ανταλλαγή των πληθυσμών, στην οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου και στον κλοιό της κλειστής ορεινής αγροτικής οικονομίας⁷. Επομένως, ένα διαφορετικό τοπίο άρχισε να εμφανίζεται στον αγροτικό χώρο της επαρχίας των Ιωαννίνων, με αισθητή αφενός τη δημογραφική μεταβολή της αγροτικής ενδοχώρας, παράλληλα με την αναμένουσα σχετική πληθυσμιακή ελάττωση και την μεταβολή αφετέρου της οικονομίας στην περιοχή, η οποία στηριζόταν, εν πολλοίς, στην κτηνοτροφία, με την κινούμενη της μορφή⁸.

Σε σχέση με τα παραπάνω, οδηγούμαστε σε ερωτήματα αναφορικός με τον ίδιο τον γεωγραφικό χώρο. Ειδικότερα, συμπεριλαμβάνουμε στην πραγμάτευση μας την ορεινή φυσιογνωμία των Ιωαννίνων, καθώς περιστοιχίζονται από τα μεγάλα σε ύψος βουνά της Πίνδου. Γεγονός, το οποίο και κατά την Μεσοπολεμική περίοδο δημιουργούσε, αναπόφευκτα, δυσκολίες, εντός των βασικών αξόνων ανάπτυξης αστικού τύπου, καθώς οι τοπικές κοινωνικές σταθερές διαμορφώθηκαν με βάση την σχέση του γεωγραφικού περιγύρου και της ορεινής αγροτικής κοινωνίας⁹. Εξάλλου, σε κάθε περίπτωση, η πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού της χώρας κατά την Μεσοπολεμική περίοδο αντιμετώπιζε δυσχέρειες, ως απόρροια των δομικών χαρακτηριστικών της εθνικής αγροτικής οικονομίας¹⁰, με συνέπεια η οικονομία της ευρύτερης ορεινής να πορευθεί αναλόγως.

Σε ό,τι αφορά στην περίοδο που μας ενδιαφέρει, ωστόσο, ενδιαφέρον, για την περίπτωσή μας, παρουσιάζει η αναδιάρθρωση της γεωργικής γης μετά την Αγροτική μεταρρύθμιση κατά την δεκαετία του 1910. Συγκεκριμένα, η απαλλοτρίωση της γης των τσιφλικιών υπέρ των ακτημόνων αγροτών και η ακόλουθη αποκατάστασή τους σε δικά τους κτήματα, δεν μπόρεσε να συμβάλει στη συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στις ορεινές περιοχές¹¹. Παράλληλα, όμως, είχε ως αποτέλεσμα και την συρρίκνωση της γεωργικής καλλιέργειας και ανάπτυξης. Θα έλεγε, λοιπόν, κανείς ότι η διανομή των τσιφλικιών αφαίρεσε από τον αγροτικό πληθυσμό τη δυνατότητα να ενισχύει το εισόδημά του από την εποχική απασχόληση του στα τσιφλίκια. Ομοίως, ας τονισθεί ότι, η διανομή της τσιφλικής γης στους αγρότες περιόρισε αφενός την εκτατική καλλιέργεια που χαρακτήριζε το τσιφλίκι και αφετέρου είχε σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο και στην κτηνοτροφία¹².

Τα τελευταία δεδομένα αποσαφηνίζουν, λοιπόν, διαστάσεις των ρήξεων στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές, που παρατηρήθηκαν με την κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και με την αναπτυσσόμενη διείδυση του καπιταλισμού και των ανάλογων

⁷ (Χατζηιωσήφ 1993, 303 - 308), (Σβορώνος 1994, 122 - 126), (Δρίτσα 1990, 304 - 306), (Βεργόπουλος 2000, 327 - 342), (Μουζέλης 1980, 9) και (Mazower 2002, 66 - 77).

⁸ (Κόμης 2004, 88 - 89) και (Δρίτσα 1990, 304 - 311).

⁹ (Αναστασόπουλος 2014, 82 - 83) και (Pichler 2000, 88 - 89).

¹⁰ (Πετμεζάς 2006, 189 - 207) και (Κωστής 1988, 149 - 157).

¹¹ (Αναστασόπουλος 2014, 84 - 85). Επίσης σχετικά βλ. (Νιτσιάκος 1987, 277 - 288) και (Νιτσιάκος 2008, 32 - 33).

¹² Ως παράμετρο της κρίσης στον τομέα της γεωργίας, υπογραμμίζουμε ότι με την υπογραφή της Συνθήκης των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913) η οποία προέβλεπε την διατήρηση της ακίνητης περιουσίας για τους μουσουλμάνους, εντάθηκε η αναστάτωση ανάμεσα στα δύο κύρια εθνικοθρησκευτικά στοιχεία της Ηπείρου¹². Για το εν λόγω θέμα και γενικότερα για το αγροτικό ζήτημα τα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη της Ηπείρου στην ελληνική επικράτεια βλ. (Βακατσάς 2001, 13 - 20) και (Βακατσάς, 39 - 140).

κοινωνικοπολιτικών σχηματισμών στον ηπειρωτικό χώρο¹³. Πάντως, εξυπακούεται, ότι οι αλλαγές, γενικότερα, στις κοινωνικοοικονομικές δομές ήταν δυνατό να οδηγήσουν άτομα, τα οποία αδυνατούσαν να τις παρακολουθήσουν, σε παραβατικές καταστάσεις ή σύμφωνα με την νομοθεσία σε παράνομες. Εξάλλου, η παραβατικότητα συνδέεται συχνά με κοινωνικές παραμέτρους, συνδεδεμένες με την διαδικασία κοινωνικής μεταβολής¹⁴. Έτσι, το ληστικό φαινόμενο, άμεσα συνδεδεμένο με συγκεκριμένες συμπεριφορές της κοινωνίας, επέζησε και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στην περιοχή των Ιωαννίνων και της Ηπείρου και μάλιστα, σύμφωνα με την στατιστική είχε γεωγραφικά τους υψηλότερους δείκτες από οποιαδήποτε άλλη περιφέρεια κατά τον Μεσοπόλεμο¹⁵.

Πέραν τούτων, με το φαινόμενο της ληστείας συνδέθηκε άμεσα και το αγροτικό ζήτημα¹⁶. Η ουσία του θέματος ήταν το γενικό αίτημα των χριστιανών χωρικών για απαλλοτρίωση της γης των τσιφλικιών υπέρ των ακτημόνων καλλιεργητών και ευρύτερα την νόμιμη αποκατάστασή τους σε δικά τους κτήματα. Επικράτησε, δηλαδή, ένα καθεστώς αντιπαλότητας, που αρκετές φορές έλαβε στην ύπαιθρο την μορφή αναταραχών, ληστειών και δολοφονιών. Για την αντιμετώπιση αυτής της καταστάσεως, άλλωστε, η Γενική Διοίκηση Ηπείρου εκαλείτο να δώσει συμβιβαστική λύση στις κτηματικές διαφορές, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυσε τις δυνάμεις καταστολής προς κατάπαυση των φαινομένων¹⁷.

Σε σχέση με τα παραπάνω, αξίζει εδώ να σημειώσουμε πως στην ίδια κατεύθυνση ερμηνείας συγκαταλέγονται και τα προβλήματα ενσωμάτωσης της Ηπείρου στον εθνικό κορμό, κυρίως στο επίπεδο επιβολής της κρατικής οργάνωσης και των ελληνικών νόμων¹⁸. Σχετικώς με την τελευταία επισήμανση, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι η απελευθέρωση των Ιωαννίνων και της Ηπείρου τον Φεβρουάριο του 1913, δημιούργησε την ανάγκη για την διοικητική και θεσμική οργάνωση των Νέων Χωρών. Συγκεκριμένα, η δημιουργία της «Γενικής Διοικήσεως των εν Ηπείρω υπό του Ελληνικού στρατού κατεχομένων χωρών» (ΦΕΚ Α΄ 41/2-3-1913) με έδρα τα Ιωάννινα και πρώτο Γενικό Διοικητή τον Γεώργιο Χρηστάκη Ζωγράφο είχε να αντιμετωπίσει συνθήκες ιδιαίτερα δυσχερείς¹⁹. Προβλήματα, εν προκειμένω, κοινωνικά, οικονομικά, εκπαιδευτικά και κυρίως το εθνικό ζήτημα κυριαρχούσαν στον ελληνισμό της Ηπείρου. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι η Ήπειρος αποτελούσε το πιο απομονωμένο δυτικό τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η οικονομική κατάστασή, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, παρουσίαζε πολλαπλές δυσχέρειες.

Παρά τα ανωτέρω δεδομένα, πάντως, η αστάθεια συνεχίστηκε κυρίως σε πολιτικό επίπεδο, και μετά την εισδοχή της περιοχής στο ελληνικό κράτος, με αποκορύφωμα την ίδρυση της ενός έτους Αυτόνομης Κυβέρνησης της Βορείου Ηπείρου στις 17 Φεβρουαρίου 1914 με πρόεδρο, τον μέχρι τότε Γενικό Διοικητή Ηπείρου Γεώργιο Χρηστάκη Ζωγράφο²⁰. Συνεπώς, τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα των ετών 1913 και 1914, ήταν λογικό να προκαλέσουν διαφόρων ειδών αλλαγές και τροποποιήσεις στον τομέα της διοίκησης αλλά και στην λειτουργία των κρατικών υπηρεσιών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, και σε αυτό το

¹³ (Νιτσιάκος 1993, 57)

¹⁴ (Φίλιας 1980, 29)

¹⁵ (Αναστασόπουλος 2012, 39 - 157)

¹⁶ (Νιτσιάκος 1987, 277 - 288), (Βακατσάς 2001, 13 - 20) και (Βακατσάς, 39 - 140).

¹⁷ (Αναστασόπουλος 2012, 62 - 63)

¹⁸ (Νικολαΐδου, 509 - 512)

¹⁹ (Παπαγεωργίου 2000, 37)

²⁰ (Κόντης 1997, 376 - 387), (Νικολαΐδης 1992, 134) και (Πλουμίδης, 374).

δυσχερές πολιτικό πλαίσιο, η οργάνωση της Δημόσιας Διοίκησης και της Δικαιοσύνης και η εφαρμογή αυτών αποτέλεσαν ένα από τα σημαντικότερα μέτρα του ελληνικού κράτους, καθώς η παρουσία τους, ως υπηρεσιών, ήταν απαραίτητη για την ανασυγκρότηση της δημόσιας ζωής και την ομαλή λειτουργία των θεσμών. Μάλιστα, με την απόφαση 66 της 21ης Μαρτίου του 1913, σχετική με την διάρθρωση των υπηρεσιών της Γενικής Διοίκησης, συστήθηκαν πρώτα τα τρία τμήματα Διοικητικού, Δικαστικού και Περιθάλψεως και Σποράς και τους επόμενους μήνες με άλλες αποφάσεις το ταχυδρομικό, Τηλεγραφικό και Τηλεφωνικό τμήμα, το τμήμα Δημοσίων Έργων και Ναυτιλίας, το Οικονομικό τμήμα, το τμήμα Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως και το Τμήμα Κοινωνικής Προνοίας²¹. Δεδομένα, δηλαδή, τα οποία αντικατοπτρίζουν ευχερώς τις προτεραιότητες του ελληνικού κράτους σε σχέση με την αναπροσαρμογή της δημόσιας και εν τέλει ιδιωτικής ζωής του πολίτη και των διοικητικών δομών ευρύτερα, μετά το 1913.

Σε ένα περισσότερο σύνθετο επίπεδο, ωστόσο, το θέμα εξετάζεται εν συνεχεία κατά μία άλλη διάσταση, η οποία αφορά τον τομέα του εμπορίου και της σωματειακής επαγγελματικής πρακτικής, κυρίως στην πόλη των Ιωαννίνων. Χωρίς αμφιβολία, ένας από τους κεντρικούς τομείς, ο οποίος επηρεάστηκε από την ένταξη των Ιωαννίνων στην Ελλάδα και προσαρμόστηκε στα νέα κοινωνικά δεδομένα ήταν αυτός της οικονομίας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα δεδομένα αυτά, βασικός διαμορφωτής των οικονομικών εξελίξεων ήταν ο τομέας του εμπορίου, ο οποίος αποτέλεσε στοιχείο μελέτης της εξελικτικής πορείας των οικονομικών στοιχείων²². Άλλωστε, η Ήπειρος και ιδιαιτέρως η πόλη των Ιωαννίνων, ως εμπορικό κέντρο, παρέχουν την ευκαιρία διερεύνησης αυτής της εμπορικής και κατ' επέκταση σωματειακής μεθόδου, ως φαινομένου, το οποίο συνδέεται με τους εντόπιους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Πάντως, αυτή η δυναμική, σε επίπεδο σωματειακής οργάνωσης και συντεχνιών, η οποία άνησε στα Γιάννενα του Μεσοπολέμου, αντικατόπτρισε τις τάσεις της εποχής και την κατέστησε ως ένα μέσο επιτυχέστερης λειτουργίας των επαγγελματικών πρακτικών²³.

Ασφαλώς, πρόκειται, για ένα φαινόμενο, το οποίο συνδέεται με την οικονομική πραγματικότητα στην Ήπειρο και δύναται να ανιχνευθεί μέσα από την επεξεργασία των ιδρυθέντων σταδιακώς, καταστατικών των σωματείων²⁴. Ωστόσο, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι τα κληρονομημένα από το οθωμανικό καθεστώς δεδομένα συνέβαλαν στην διαμόρφωση των συγκεκριμένων συντεχνιακών κατ' εξοχήν ομάδων. Καθώς, πάντως, αναζητούμε την εμφάνιση και τις δομές συναφών δραστηριοτήτων, διαπιστώνουμε την ευδιάκριτη και σταθερή παρουσία των συντεχνιών καθ' όλον τον 19ο αιώνα²⁵. Εξάλλου, η οικονομία της Ηπείρου και των Ιωαννίνων βασιζόταν, πέραν της κτηνοτροφίας και της γεωργίας, κυρίως στο εμπόριο, στο οποίο οι Ηπειρώτες διακρίνονταν σθεναρώς.

Με αυτές τις διαπιστώσεις και τους προβληματισμούς κατά νου, υπογραμμίζουμε ότι τα βιοτεχνικά προϊόντα των Ιωαννίνων καθορίζονταν από την δραστηριότητα των

²¹ (Νικολαΐδου, 509 - 512) (Παπάς, 519 - 528) και (Αναστασόπουλος, 77 - 82).

²² (Πρόντζας 1997, 420 - 428)

²³ (Καλιτσουνάκης 1924, V - VIII) και (Τσοτσόρος 1994, 11 - 14).

²⁴ (Αναστασόπουλος 2015, 729 - 752)

²⁵ (Παπαγεωργίου, 1988, 159 - 291) και (Σαλαμάγκας, 102 - 108, 201 - 205, 287 - 290). Για τον θεσμό των συντεχνιών στον ελληνικό χώρο βλ. (Κυριάκης - Μπιτζάρος 1978).

Συντεχνιών, που λειτουργούσαν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα²⁶. Ακολούθως, ωστόσο, το 1913, δυνάμεθα να διαπιστώσουμε με σαφήνεια ότι το οθωμανικό συντεχνιακό σύστημα απώλεσε τον αρχικό του χαρακτήρα και διαμορφώθηκε σύμφωνα με την δομή των αντίστοιχων σωματείων και συλλόγων της ελεύθερης Ελλάδας. Ταυτοχρόνως, το συγκεκριμένο είδος συνεταιριστικής πρακτικής, εκφραζόμενο με την συσσώρευση κεφαλαίου και την αλληλεγγύη μεταξύ των επαγγελματιών, με στόχο τη δημιουργία σωματείων επαγγελματικού χαρακτήρα, αποτέλεσε ιδιαίτερο γνώρισμα, καθ' όλη την μεσοπολεμική περίοδο²⁷.

Πάντως, τα υπάρχοντα στοιχεία χρήζουν διεξοδικότερης ανάλυσης. Για τον σκοπό αυτό υποστηρίζουμε την άποψη ότι, αυτή η παρατηρούμενη αυξανόμενη σωματειακή πρακτική φανέρωνε, ταυτόχρονα και ένα συσχετισμό με τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της περιόδου. Το διάστημα, άλλωστε, από την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων έως και την πτώχευση του 1932 και την ανάληψη της εξουσίας από το Μεταξά, χαρακτηριζόταν από οικονομική αστάθεια²⁸ με κυβερνητικές μεταβολές καθώς και πολεμικές διενέξεις²⁹. Συνεπώς, ο επαγγελματικός τομέας και ειδικότερα το εμπόριο, συνδεδεμένο με την οικονομική κρίση της εποχής, χαρακτηρίστηκε, σθεναρώς, από την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς³⁰. Πάντως, στην περίπτωση των Ιωαννίνων, η εμπορική αγορά αποτελούσε για πολλές δεκαετίες μετά την απελευθέρωση κέντρο των οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών των κατοίκων της πόλης. Ιδιαίτέρως, η τέχνη της αργυροχοΐας, ιδιαίτερα αναπτυγμένη στα Ιωάννινα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, συνεχίστηκε αμείωτη στην πόλη και μετά την απελευθέρωση.

Ως κατακλείδα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τα Ιωάννινα και η ευρύτερη περιοχή, επίκεντρο της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής της Ηπείρου, γνώρισαν στην πορεία του χρόνου την οικονομική ισχύ και την συμμετοχή των παραγωγών της πρωτοβιομηχανικής παραγωγής σε μεγάλες αγορές της Ευρώπης. Αναπόφευκτα, όμως, η ίδια περιοχή στάθηκε λιγότερο δυνατή, να διατηρήσει μία σταθερή οικονομική παρουσία και κατά τον 20ό αιώνα. Άλλωστε, οι νέες πολιτικές και κοινωνικές σταθερές, μετά το 1913, βασιζόμενες σε συνθήκες αποδιάρθρωσης των παλαιών, οριοθέτησαν τις ρήξεις με το παρελθόν και προσαρμόστηκαν στα νεότερα δεδομένα.

Βιβλιογραφία:

Gingeras Ryan, *Sorrowful Shores, Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912 - 1923*. New York: Oxford University Press 2009.

Hall, R. C.: *The Balkan Wars 1912 - 1913, Prelude to the First World War*. London and New York: Routledge 2000.

²⁶ Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι στα Ιωάννινα κατά τον 19ο αιώνα καταγράφησαν 40 μεγάλα ισνάφια, με τον αριθμό των μελών τους να αυξομειώνεται ανάλογα με τα οικονομικά δεδομένα. Ωστόσο, με το πέρας του αιώνα ιδρύθηκαν νέα ισνάφια, τα οποία μετονομάστηκαν σταδιακά σε «συντεχνίες» και ο χαρακτήρας των οποίων διαμορφώθηκε ανάλογα με τις εμπορικές ανάγκες (Παπαγεωργίου, 1988, 256 - 291), (Νικολαΐδου, 298 - 302) και (Ντάτση 2006).

²⁷ (Αναστασόπουλος 2015, 731 - 732).

²⁸ (Καλυδόπουλος 1929, 28 - 29), (Mazower 2002, 159 - 193), (Χατζηιωσήφ 1993, 104 - 117) και (Κωστής 1987, 31 - 59).

²⁹ (Χατζηιωσήφ 2002, 9 - 58), (Μοσχόπουλος 1997, 188 - 212) (Ρήγος 1992, 17 - 18) και (Βουρνάς 2003, 348 - 402).

³⁰ (Μουζέλης 1980, 9) και (Βερέμης 1982, 19).

- Mazower Mark: *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 2002.
- Milza, S. B. P.: *Ιστορία της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815 - 1919*. (μτφ. Αν. Δημητρακόπουλος), τόμ. 2. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1997.
- Pavlowitch, S. K.: *Ιστορία των Βαλκανίων 1804 - 1945*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας 2005.
- Pichler, Robert, «Ανοικτές ή κλειστές; Το περιβάλλον, η οικονομία και η κοινωνική οργάνωση των ορεινών κοινοτήτων στη βόρεια και νότια Αλβανία κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα». Στο: Β. Νιτσιάκος - Χ. Κασίμης (Επιμ.). *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής, συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*. Ιωάννινα: Δήμος Κόνιτσας 2000, 88 - 89.
- Quataert, Donald: *The Ottoman Empire 1700 - 1922*. New York: Cambridge University Press 2005.
- Αναστασόπουλος, Νικόλαος Α.: «Πρωτοδικείο Ιωαννίνων (1913-1940): Ιστορία, πρόσωπα και η δράση τους». *Ηπειρωτικά Χρονικά* τόμ. 37 (2003): 77 - 182.
- Αναστασόπουλος, Νικόλαος Α.: *Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα του Νομού Ιωαννίνων*, Τόμ. Α'-Β'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών 2012.
- Αναστασόπουλος, Νικόλαος Α.: «Η Κόνιτσα: κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός. Τα δεδομένα κατά τον Μεσοπόλεμο». Στο: Βασίλης Νιτσιάκος (Επιμ.), *Κόνιτσα. Από την Οθωμανική κυριαρχία στο Ελληνικό κράτος, Εκατό χρόνια από την απελευθέρωση*. Ιωάννινα: Δήμος Κόνιτσας 2014: 81 - 102.
- Αναστασόπουλος, Νικόλαος Α.: «Σωματειακή οργάνωση στα Ιωάννινα κατά την απελευθερωτική περίοδο». Στο: *Α' Πανεπειρωτικό Συνέδριο: «Ιστορία - Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών 2015: 729 - 752.
- Βακατσάς, Κώστας: *Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου, η αγροτική ιδιοκτησία (1913-1918)*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ιωάννινα: 2001.
- Βακατσάς, Κώστας: «Η αγροτική ιδιοκτησία 1913 - 1918 στο νομό Ιωαννίνων (τμήμα Κουρέντων)». *Δωδώνη: Ιστορία και Αρχαιολογία* τόμ. ΛΕ' (2006): 39 - 140.
- Βεργόπουλος, Κωνσταντίνος: «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935». Στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τόμ. ΙΕ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 2000, 327 - 382.
- Βερέμης, Θάνος Μ.: *Οικονομία και Δικτατορία, η συγκυρία 1925 - 1926*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1982.
- Βλάχος, Κ. Π.: «Σύντομο χρονικό της απελευθερώσεως της Ηπείρου». Στο: *Α' Βαλκανικός Πόλεμος (1912 - 1913), Η απελευθέρωση της Ηπείρου, φωτογραφικό λεύκωμα*. Πρέβεζα: Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις 2002.
- Βουρνάς, Τάσος: *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*. Τόμ. Β'. Αθήνα: Πατάκης 2003.
- Βρανούσης, Λ. - Σφυρόερας, Β.: «Δημογραφικές εξελίξεις - Οι Ηπειρώτες της διασποράς». Στο: *Ήπειρος 4000 χρόνια Ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1997: 257 - 264.
- Δρίτσα, Μαργαρίτα: *Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1990.
- Καλιτσουνάκης, Δημήτριος: *Περί συνεταιρισμών και ιδίως εν Ελλάδι, Θεωρία και πράξις*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον Ελευθερουδάκη και Μπαρτ 1924.
- Καλυδόπουλος, Γ. Λ.: *Ο εμπορικός μαρασμός των Ιωαννίνων, τα αίτια και τα μέσα θεραπείας αυτού*. Ιωάννινα: 1929.
- Κόμης, Κώστας: *Νησιωτικά, Πληθυσμιακές μετακινήσεις, δημογραφικές ανακατατάξεις και οικονομικές διαμορφώσεις. Από την οθωμανική περίοδο στον 20ό αιώνα*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2004.

- Κόντης, Βασίλης: «Η Ήπειρος στα πλαίσια του Ελληνικού κράτους». Στο: *4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1997: 376 - 388.
- Κυριακής - Μπιτζάρος, Νικόλαος: *Σύντομο διάγραμμα του συντεχνιακού θεσμού στην Ελλάδα*. Αθήνα: 1978.
- Κωστής, Κώστας: *Αγροτική οικονομία και Γεωργική Τράπεζα, Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919 - 1928)*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1987.
- Κωστής, Κώστας: «Αγροτική Μεταρρύθμιση και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1917 - 1940». Στο: Γ. Μαυρογορδάτος, Χρ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1988: 149 - 157.
- Μαργαρίτης, Γ.: «Οι Βαλκανικοί πόλεμοι». Στο: Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Οι απαρχές 1900 - 1922*. τόμ. Α' μέρος 2ο. Αθήνα: Πρωτοπορία 1999, 163 - 169.
- Μαργαρίτης, Γ.: «Οι Βαλκανικοί πόλεμοι». Στο: *Η Ελλάδα τον 20ό αιώνα, 1910 - 1920, Επτά Ημέρες*. Αθήνα (24 Οκτωβρίου 1999): 6 - 7.
- Μοσχόπουλος, Ν.: *Ιστορία του νέου Ελληνικού κράτους, πολιτικές προσεγγίσεις, πρώτος τόμος 1832 - 1940*. Αθήνα: 1997.
- Μουζέλης, Νίκος: «Οικονομία και Κράτος την εποχή του Βενιζέλου». Στο: Θ. Βερέμης - Οδ. Δημητρακόπουλος (Επιμ.): *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*. Αθήνα: Φιλιπότης 1980, 3 - 19.
- Νικολαΐδης, Ιωάννης Ν.: *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου, Προαπελευθερωτική περίοδος - 1914*. τόμ. Α', Ιωάννινα: 1992.
- Νικολαΐδου, Ελευθερία Ι.: *Το αρχείο Ιωάννου Λάππα και Αντιγόνης Τζαβέλλα (1912 - 1913) και η απελευθέρωση των Ιωαννίνων*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών 1975.
- Νικολαΐδου, Ελευθερία Ι.: «Η οργάνωση του κράτους στην απελευθερωμένη Ήπειρο (1913 - 1914)». *Δωδώνη* τόμ. ΙΣΤ', τεύχ. 1 (1987): 509 - 512.
- Νικολαΐδου, Ελευθερία Ι.: «Εσωτερικές εξελίξεις (1830 - 1913)». Στο: *4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1997: 298 - 302.
- Νιτσιάκος, Βασίλης: «Η ημι-νομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο: σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση». Στο: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας: *Ήπειρος, Κοινωνία - Οικονομία 15ος - 20ός αι.*. Γιάννινα: Δήμος Ιωαννιτών 1987: 277 - 288.
- Νιτσιάκος, Βασίλης : *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*. Αθήνα: Οδυσσέας 1993.
- Νιτσιάκος, Βασίλης (Επιμ.): *Η Κόνιτσα και τα χωριά της. Πολιτισμού ανατομή*. Γιάννινα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων 2008.
- Ντάτση, Ευαγγελή Αρ.: *Τα ισνάφια μας τα βασιλεμένα: Τα Γιάννινα των μαστόρων και καλφάδων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδη - Μουσείο Μπενάκη 2006.
- Οικονόμου, Ν.: «Οι επιχειρήσεις στην Ήπειρο». Στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τόμ. ΙΔ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1997, 302 - 314.
- Παγκράτης, Γεράσιμος Δ.: «Γιαννιώτες έμποροι στη Βενετία στα μέσα του 16ου αι. (1550 - 1567)». *Θησαυρίσματα* τόμ. 28 (1998): 129 - 174.
- Παπαγεωργίου, Γεώργιος: *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*. Ιωάννινα: Ίδρυμα Μελετών Ιονίου και Αδριατικού Χώρου 1988.
- Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνος Γ.: *Η διοικητική οργάνωση της Ηπείρου*. Ιωάννινα: έκδοση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων 2000.
- Παπακώστα, Χριστίνα Ε.: «Ηπειρώτες έμποροι στη Βενετία (16ος - 19ος αιώνας). *Θησαυρίσματα* τόμ 37 (2007): 435 - 448.
- Παππάς, Στέφανος Δ.: «Η αρχική σύσταση των Δήμων και των Κοινοτήτων στο Νομό Ιωαννίνων. Οι διοικητικές αλλαγές στο Νομό, στους Δήμους και στις κοινότητές του». *Ηπειρωτικά Γράμματα έτος Ζ' - τεύχ. 12ο* (Οκτώβριος 2007): 519 - 528.

- Πετμεζάς, Σωκράτης: «Η Αγροτική οικονομία». Στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, ο Μεσοπόλεμος 1922 - 1940*. Τόμ. Β' μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2002: 189 - 207.
- Πλουμίδης, Γεώργιος: «Ο ελληνισμός της Ηπείρου στις παραμονές της απελευθέρωσής του (1905 περ. - 1912)». *Δωδώνη* τόμ. Στ' (1977): 355 - 375.
- Πλουμίδης, Γ.: «Συμβολή στην ιστορία του εμπορίου των Ηπειρωτών με τη Βενετία (18ος αι.)». *Ηπειρωτικά Χρονικά* τόμ. 41 (1986): 9 - 33.
- ντζας, Ευ.: «Η Ήπειρος μεταξύ οικονομίας και νοοτροπιών». Στο: *4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1997: 420 - 428.
- Ρήγος, Άλκης: *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924 - 1935, Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*. Αθήνα: Θεμέλιο 1992.
- Σαλαμάγκας, Δημήτριος: «Τα Ισνάφια και τα Επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννενα». Στο: *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 12 (1963): 102 - 108, 201 - 205, 287 - 290.
- Σβορώνος, Ν.Γ.: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο 1994.
- Τσοτσουρός, Στάθης Ν.: *Η συγκρότηση του Βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898 - 1939)*, δεύτερος τόμος: Οι Ανώνυμες εταιρείες. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1994.
- Φίλιας, Βασίλης: *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος*. τόμ. Α', Αθήνα: Νέα Σύνορα 1980.
- Χατζηιωσήφ, Χρήστος: *Η γηραιά σελήνη, η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830 - 1940*. Αθήνα: Θεμέλιο 1993.
- Χατζηιωσήφ, Χρήστος: «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της Ελληνικής οικονομίας». Στο: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922 - 1940*. τόμ. Β' μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2002, 9 - 58